

Trumpa plačios V. Rastenio intelektualinės istorijos palikimo pamoka

Intelektualinės minties, brandintos egzilyje, vaisius skiname galbūt kiek per vėlai. Paminėjus penkiolika nepriklausomos valstybės nužingsniuotų metų (dabar nesiimsime nagrinėti, kiek tie žingsniai vedė į priekį, kiek atgal ar į šonus) tenka pripažinti, - ne visada, ir nepakankamai dažnai buvo atsigręžta į Vakarus. O jei ir gręžtasi, tai dažnesniu atveju ne bandant išvelgti, perskaityti, išanalizuoti ir pritaikyti tai, apie ką kalbėjo jau keli dešimtmečiai atgal lietuvių inteligentai, galbūt ne per drąsu pasakyti, - intelektualai. Veidas į Vakarus dažniausiai nukrypdavo tikintis gardesnio hamburgerio kashio ar naudoto kompiuterio atsiuntimo, nekaltant apie pastangas įvairius socialinius, ekonominius, politinius modelius šabloniškai užtempti ant Lietuvos kurpalio; retai giliau pamąstant apie šalies specifiką bei, kaip bebūtų, sovietmečio paliktų žymių svarbą adaptuojant vakarietiškomą lietuviškumui. Čia ir norėčiau stabtelėti ties Vincu Rasteniu, ne tik tam, kad pateikčiau jį kaip kontraversinę asmenybę, talpinusią save tarp kairės ir dešinės, taip išeinant ir iš kairės, ir iš dešinės, bet ir kaip aktualios šiai dienai minties audėją. O galbūt derėtų sakyti turėsiančios būti aktualia šiandien, nes siauras V. Rastenio (ir ne tik jo) darbų išmanymas platesnėje visuomenėje jų, deja, aktualiais vadinti neleidžia. Sąlytis su nūdiena sureikšmina, sudomina, patraukia ir verčia gilintis bei suvokti V. Rastenio analizuojamų problemų svarbą čia ir dabar.

Būdamas ne tik minties, bet ir veiksmo žmogus, savo rašinių spektrą autorius galėjo išstėti nuo kaip dalyvio išpūdžių aprašymo iki ateities vizijos kūrimo. Aktyviai veikęs tarpukario Lietuvoje, V. Rastenis veiklos neatsisakė ir emigracijoje. Dalyvavimas ateitininkiškoje, vėliau tautininkiškoje veikloje rodo jo neabejingumą tam, kas vyksta aplinkui (kuris, beje, nėra išimtinis tos kartos lietuvių tarpe). Stebėtinas autoriaus kritiškas žvilgsnis ne tik į kitus, bet ir į save patį, apmąstant veiklos pergales bei nenutylint ir išvelgiant nuosmukius, klaidas. Toks jo kritiškumas sau atitolina jį nuo radikalumo ir priartina prie tolerancijos, kurios taip dažnai trūko išėivių, ypač katalikiško sparno, tarpe. Jo originalumas ir „baltos varnos“ sindromas tautininkų tarpe artina jį prie jaunesnės liberalų kartos (ar liberalių pažiūrų kartos). Santaros studentai stebėdavosi, kad ir „žilagalvių“ tarpe esti atvirų diskusijoms, o ne tik stagnaciškai bandančių užsikonservuoti tradicijų, liaudies šokių ir dainų rūpintojėlių rėmuose. V. Rastenis ragina visuomet reflektuoti tai, kas vyksta: „kompasui būtina tinkamai įmagnetinta rodyklė. Juo naudojantis būtina žinoti du dalykus: kur esam ir kur yra mūsų kelionės tikslas. <...> Kas kompase rodyklė, tas visuomenėje intelektas, tai yra pajėgumas suprasti dalykų esmę ir reikšmę“¹. Tai autorius ir bandė daryti nesibaimindamas tapti išstumtuju. Tikėjimas, kad išstumimas iš lietuvių tarpo neįmanomas, o paribyje gali atsirasti ne tautos, o tik kurios nors tautinės grupuotės atžvilgiu, jis atvirai dėstė savo mintis tolerancijos, internacionalizmo, Lietuvoje gyvenančių lietuvių ir net komunizmo atžvilgiu. Vertingi ne tik jo atsiminimai apie tarpukario Lietuvą, garbias ir įtakingas jos asmenybės, išėivijos atstovus, bet ir ateities apmąstymai, atkurtos nepriklausomos Lietuvos darbų ne tik sąrašai, bet ir ekonominių, teisinių, politinių problemų sprendimo būdai.

Greičiausiai neatsitiktinai matomas V. Rastenio minčių sąlytis su kito, vėlyvesniojo išėivio iš Lietuvos, iš dalies nepritapėlio, A. Štromo mintims. Pastarasis, kaip ir V. Rastenis, buvo liberalaus nacionalizmo šalininkas, tik, greičiausiai, labiau vertinęs kitas tautas. Vargu ar A. Štromas būtų linkęs sutikti su V. Rastenio išsakyta mintimi, kad „kiekvienam susipratusiam tautiečiui sava tauta jam pranašesnė, artimesnė, brangesnė“². Artimumas ir brangumas neužkliūtų, tačiau pranašumo kriterijaus įvardinimas, greičiausiai, A. Štromo liktų kritiškai įvertintas. Ne tik tai atitolina šiuos du autorius, bet ir komunizmo vertinimas. Jei A. Štromui jis nediskutuotinas blogis vargiai vadintinas atsvara kapitalizmui, tai V. Rasteniui jis – analizuotinas ir vertintinas reiškinytis, galintis turėti ne tik neigiamas konotacijas, tačiau ir teigiamas prasmes. Smerkdamas siauramintystę, V. Rastenis ragina ne siaurai žvelgti į problemas, o mesti platesnį žvilgsnį taip nepadarant Hitlerio ir nacių lietuvių draugais (mat visi kas prieš komunizmą – draugai), o už savo lygias teises kovojančių juodaodžių –

priešais. Ir vėl užčiuopiame A. Štromo ir V. Rastenio minčių sąskambius, raginančius drauge kovoti solidarizuojantis su pavergtaisiais. Svetimo skausmas gali virsti savu.

Rašant apie svetimumą ir savumą derėtų išskirti dar vieną autoriaus poziciją aktualių išėivijoje klausimu – Lietuvai ten. Jis gana karštai kritikavo Lietuvoje likusių lietuvių pavertimą svetimais ir tapatinimą su kolaboravimu ir išdavyste. Jei šiam publicistui, politikui ir visuomenės veikėjui savu galėjo virsti bet kas pasisakantis už Lietuvos nepriklausomybę (nepriklausomai nuo jo tikėjimo, tautybės, rasės), tai iš savų tarpo jis nedrįso eliminuoti ir Lietuvoje gyvenančių lietuvių, kurie, jo įsitikinimu, toli gražu ne visi išdavė nepriklausomos Lietuvos idėją, o tiesiog turėjo adaptuotis laukdami patogaus momento. O net ir tie, kurie užima neigiamai vertintą poziciją okupacinio režimo sistemoje verti įtraukimo, o ne segregacijos: „todėl tiksliau yra būti atsargesniu su beatodairiškais pasmerkimais. Ir, manau, nėra jokio nusižengimo, nėra jokio laisvės kovos išdavimo, progai pasitaikius pabandyti paieškoti patriotiškos stygos kiekvieno lietuvių asmenybėje <...>iii.

Autorius supranta, kad „smurtas, ypač susidėjęs su laiku, sukuria faktų, kurių, deja, neįmanoma nepaisyti, nors jie ir neteisėti“iv. To paseka, suvokia V. Rastenis, gali būti pažiūros į nuosavybę, darbą, bendruomenę ir eilę kitų dalykų koregavimas ir pakeitimas. Įvertindamas tikėtinus pasaulėžiūrinius, paprotinius, teisinius pokyčius, V. Rastenis kalba apie neįmanomą „šimtanuošimtinį praeities grąžinimą“. Apmąstomi galimai nepriklausomos Lietuvos teisinės bazės, tarptautinių santykių, besiformuojančios politinės arenos klausimai. Gaila, kad ne visi jie buvo peržiūrėti ir pritaikyti jau nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje. Kai kurioms V. Rastenio mintims buvo lemta (ne be išėivių pagalbos) išsipildyti, - kalbu apie opios Vilniaus ir Vilniaus krašto problemos taikų išsprendimą, kai kurie jo patarimai ir apmąstymai liko neįgyvendinti ir „skaudėjo“ ne tik tuos penkiolika metų, bet dar „skaudės“ ir ateityje, sukeldami susidūrimus ne tik tarp tautiečių, bet ir aštrindami ksenofobijos, nesusikalbėjimo ir nenoro suprasti kitą apraiškas, - turto grąžinimo problema. Belieka priminti, kad mokytis derėtų ne tik iš faktinės, bet ir intelektualinės istorijos palikimo.

i V. Rastenis. *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos*, Versus Aureus. 2004. P. 145.

ii Ten pat. P. 136.

iii Ten pat. P. 376.

iv Ten pat. P. 357.